

сердечними й шляхетними стосунками у подружжі Бучків), Батька, що виховав своїх синів (як і дочок-невісток) творчими й розумними, незалежними й вільними громадянами-патріотами, щасливого дідуся, якому, на жаль, недовго судилося тішитися маленькою Марічкою.

Вважаю, що найбільшим пошануванням нашого дорогого Учителя (потрібним як Дмитрові Григоровичу та його родині, так і всім нам) є не лише збереження доброї пам'яті про нього, але, передусім, щоденний спротив підлості та лукавству, ницості та безхребетності, невігластву й нахабству, щохвилине змагання за збереження і зміцнення людської, національної та культурної гідності кожного українця.

*Мар'ян Скаб, доктор філологічних наук,
завідувач кафедри історії та культури української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 81'373.43 =161.2

Ірина Бабій

*(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)*

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА НОМІНАЦІЯ ОСІБ У НЕОЛОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

У статті здійснено лінгвістичний аналіз іменникових авторських неологізмів у художніх творах Володимира Винниченка. Схарактеризовано семантику і структуру новотворів-назв осіб, особливості їх творення та стилістичного функціонування. У результаті здійсненого дослідження встановлено, що авторські номінації осіб активно виконують оцінно-експресивну роль у контексті твору.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, неолексема, лексична інновація, індивідуально-авторська номінація, назви осіб.

Ирина Бабий. ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКАЯ НОМИНАЦИЯ ЛИЦ В НЕОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ ВЛАДИМИРА ВИННИЧЕНКО

В статье произведён лингвистический анализ авторских неологизмов-имён существительных в художественных произведениях Владимира Винниченко. Проанализированы семантика и структура новообразований – личностных наименований, особенности их образования и стилистического функционирования. В результате проведённого исследования установлено, что авторские номинации лиц выполняют активную оценочно-экспрессивную роль в контексте произведения.

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, неолексема, лексическая инновация, индивидуально-авторская номинация, наименования лиц.

Iryna Babiy. INDIVIDUAL AUTHOR'S NOMINATION OF PEOPLE IN VOLODYMYR VYNNYCHENKO'S NEOLOGISMS LEXICON

The article deals with linguistic analysis of nominative author's neologisms in Volodymyr Vynnychenko's works. The semantics of neologisms-nomination of people has been analysed, the peculiarities of their formation and stylistic functioning in the prose of the author have been

determined. Research has proven that author's nominations perform evaluative and expressive functions in the works.

Key words: neologism, author's neologism, neo-lexeme, lexical innovation, individual author's nomination, nomination of people.

Проблема номінації є однією з найважливіших та найскладніших. Відомий науковець Д. Бучко зазначав, що «принцип номінації, як основний напрям ходу думки, за яким здійснюється називання конкретного об'єкта, реалізується через відповідні способи, мотиви та засоби називання» [2, с. 41].

Системне, планомірне вивчення індивідуально-авторської номінації дає змогу з'ясувати роль авторського словотворення у формуванні письменницького ідіостилу. В останні десятиліття аналіз неологічної лексики у художньому тексті набуває все більшої актуальності в українській лінгвістиці. Проблема вивчення авторських неологізмів відображена у працях В. Русанівського, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз, О. Стишова, А. Мойсієнка, Н. Клименко, Є. Карпіловської, Г. Сюти, Н. Адах, Т. Юрченко, Д. Мазур, В. Герман та ін. Поки що не знаходимо наукових розвідок, присвячених аналізу індивідуально-авторських одиниць у художніх творах Володимира Винниченка, тому наше дослідження, об'єктом якого будуть іменникові лексичні інновації письменника, є актуальним.

Мета пропонованої праці – проаналізувати семантику, особливості творення та функціонування авторських неологізмів-назв осіб у творах В. Винниченка. Матеріалом дослідження послужила мала проза письменника та романи «Сонячна машина», «Записки Кирпатого Мефістофеля».

Володимир Винниченко – український письменник, публіцист, політолог, державний діяч, людина складної долі, одна з найцікавіших постатей ХХ століття. Творчість письменника, його ідіостиль привертає до себе все більше уваги дослідників. «Гідний продовжувач психологічної інтелектуальної прози другої половини ХХ століття, В. Винниченко одночасно був новатором, який геніально передбачив чимало із шляхів розвитку світової літератури. Звернення до творчості В. Винниченка виявляють корені таких літературних явищ, як екзистенціалізм (А. Камю), інтелектуальний театр, «філософський реалізм»; пошуки В. Винниченка в галузі «неореалізму» й «універсального психологізму» знаходяться в руслі різноманітних віянь в українському й світовому театрі і кіно» [9, с. 94].

Одним із компонентів мовно-образної системи творів В. Винниченка є індивідуально-авторські неологізми. На думку Г. Вокальчук, до них «доцільно зараховувати не лише слова, утворені в результаті структурних і семантичних змін вихідних одиниць, але й ті, що є своєрідними авторськими видозмінами узуальних лексем, повністю збігаючись із ними у значенні» [8, с. 64].

Семантико-граматичний клас іменників об'єднує три групи: назви осіб, назви з конкретно-предметним значенням і назви з абстрактним значенням. У сучасній українській мові найбільшу групу становлять назви осіб. У словниках зафіксовано 8600 загальних назв осіб, за підрахунками І. Фекети [14].

Неологічний словник Володимира Винниченка репрезентує іменникові інновації, які також можна об'єднати у названі три лексико-граматичні групи.

Таблиця 1

№ п/п	Лексико-граматичні групи	Кількість
1.	Назви осіб	98
2.	Іменники з конкретно-предметним значенням	35
3.	Іменники з абстрактним значенням	52

У центрі нашого дослідження будуть авторські назви осіб, що становлять найбільшу категорію. Проаналізований матеріал дає підстави виокремити декілька основних лексико-семантичних груп.

Поширеною є група **назв осіб за дією**. Вони характеризують рід занять, діяльності персонажів: **заводчик, поет-творець, дозорець-листоноша, прем'єр-любовник, ближні-грабіжники, трупод/труподка, маляр-омнеїст, повноробочий** (субст. ім.) та ін. («Сонячна машина»: Що може бути дурніше й безглуздіше, я-от із такою мерзенною пикою бути членом Інараку? Оперовим співцем, **маляром-омнеїстом**, офіцером мертенсівської гвардії, **прем'єр-любовником** Сузанни, – оце так [5, с. 454]; – Що? Любов до **ближніх-грабованих** не така безпечна та вигідна, як до **ближніх-грабіжників**? [5, с. 481]; Сотні тисяч **поетів-творців** уступає в добу творчості [5, с. 744]. При творенні таких неолексем превалює спосіб словоскладання. Аналізовані номінації осіб, як правило, утворені шляхом поєднання двох слів (**поет-творець** ← поет, творець; **дозорець-листоноша** ← дозорець, листоноша; **прем'єр-любовник** ← прем'єр, любовник).

В авторському лексиконі В. Винниченка презентативною є група **назв осіб за психологічними властивостями**. Вони характеризують внутрішні якості, властивості, психологічний стан: **щедряк, хижак-адвокат, деспот-мужчина, нахаба-технік, шикун, вільнолюб, ідол-деспот, повстанці-ангели, ідоляка, мурля, мурляка, вахляка, барбосьяка, шморкляк, бандит-янгол, лихач-візник, шарлатан-політик, облудник-ягуар** (про графа) та ін. («Сонячна машина»: І кондуктор, і пасажири вражено зиркають на **щедряка**, який, однак, виглядом своїм не робить враження мільярдера [5, с. 573]; Деспоти не родяться – їх робить і творить юрба... І, зліпивши із звичайнісінької людської глини **ідола-деспота**, вона вимагає від нього всіх ідолоських деспотичних рис [5, с. 558]; Толя почервонів, – як він сміє насміхатись, **мурля** погане! Як пожаліється татові, йому зададуть («Федько-халамидник»; с. 87); – Карпо!! – визвіряється Гудзик. – Ти на проходку прийшов сюди? **Мурляка** чортова!;– Знов солому розкидав, **вахля-яко!** («Біля машини»; 4, с. 108); Треба тільки подивитися, як цей **шморкляк** ставиться до селян, робітників («Талісман»; 4, с. 319); – Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти!.. Чом тебе чортяка не вхопила там у воді, ти, **ідоляко!** («Федько-халамидник»; 4, с. 95).

Такі неолексеми містять узагальнену оцінку характеристику особи. Серед них переважають номінації особи з негативним забарвленням. Як правило, виявлені інновації характеризують підступних, підлих, жорстоких, деспотичних людей та виражають зневажливу експресію. Йдеться про лексеми **ідол-деспот, ідоляка, мурляка, деспот-мужчина, шморкляк, барбосьяка, вахляка** та ін. Невелика група неолексем містить позитивне оцінне забарвлення, а саме: **щедряк, повстанці-ангели, бандит-янгол** тощо.

Продуктивними способами творення неолексем аналізованої групи є суфіксація та словоскладання. При суфіксації формантом активно виступає суфікс **-як/-як(а)**: **щедряк, ідоляка, мурляка, вахляка, барбосьяка, шморкляк**. Складні за структурою неолексеми утворено способом юкстапозиції на базі двох твірних слів (**деспот-мужчина** ← деспот, мужчина; **шарлатан-політик** ← шарлатан, політик).

У неологічному словнику В. Винниченка великим кількісним складом виділяється група **назв осіб за соціальним статусом, роллю у суспільстві, матеріальним становищем**. Вони характеризують соціальний статус, національність, політичні уподобання, матеріальне становище персонажів. Ця група номінацій осіб об'єднує:

а) назви осіб за належністю до майнових, соціальних груп: **поденщик-босяк, горівник-мужик, роботяга-бюргер, утриманочка, безштанько, дитина-проститутка, цариця-матка, дикун-каторжан, наймит-попихач** (От він зараз вийде, не діставши навіть кивка головою за свою послугу, як останній **наймит-попихач**, якого навіть не помічають («Сонячна машина»; 5, с. 819); – В мене нема **дитини-проститутки!** Годі, кажу. Іди геть! («Сонячна машина»; 5, с. 788); Вона сама – селянка, дочка **горівника-мужика**, і не їй боронити тих, хто віки тримав у горі її батьків («На той бік»; 6, с. 148); – ...Гей, бережись, Осипе! Я, твоя правда, **безштанько**, а в'язи тобі скручу... Я – **безштанько**, хай так, я Одарки не візьму, сам знаю («Терень»; 4, с. 72);

б) назви осіб за національністю, місцем, територією проживання: **єврейчик-крамар, жидки-лиманщики** (Он ішов по тім боці заводчик Бромберг, мільйонер...та й той, бідолаха,

спролетаризувався: в покривлених черевиках... Не мільйонер, а вбогенький собі єврейчик-крамар («На тім боці»; 6, с. 110);

в) **назви осіб за спорідненістю, родинними стосунками: сестра-невільниця, брат-людина** (Оддаючись зо всією силою цьому процесові або, як сказав би цей **брат-людина**, зо всім цинізмом... («Момент»; 4, с. 46);

г) **назви осіб за політичними уподобаннями, за вираженням поглядів: україножер, малорос-європеєць, мазепня, шпик-демократ** (Розуміється, після соціал-демократії лишається або в анархо-натурілісти, або в **шпики-демократи** кидатись – цілком зрозуміла реакція («Сонячна машина»; 5, с. 447); – Ми, **малороси-європейці**, скажемо нове слово старій нашій неньці Україні! («Малорос-європеєць»; 6, с. 61);

г) **назви дітей за стосунком до батька, пов'язаного з певним родом занять, вагою у суспільстві, національністю**. Це похідні з суфіксами **-ен(я), -чук, -ч(а)**, похідні середнього роду на **-я** [1, с. 209]. У творах В. Винниченка знаходимо такі лексеми: **музиченя, техніченята**.

Невеликою є група **назв осіб за інтелектом, розумовими здібностями, особливостями мислення: дурій, ідіот-чоловік, кретин-інаракіст** («– ...Хай помагають ті, від кого в неї діти! Ага, ті падлюки воліють ховатися за спиною **ідіота-чоловіка!** («Записки Кирпатого Мефістофеля»; 5, с. 292); Ви радієте з цього, а я благословляю наш самообман, я з побожністю цілую сліди брехні всіх **дуріїв** людства, всіх бідних пророків його, які так зворушливо, наївно вірили в свій грим («Сонячна машина»; 5, с. 777).

Як свідчить матеріал нашого дослідження, такі номінації осіб містять зневажливу експресію, характеризують нерозумних, обмежених людей. Лексему **дурій** утворено за такою ж словотвірною моделлю, що й іменник **мудрій** за допомогою суфікса **-ій**. Інші наведені лексеми утворені способом юкстапозиції (**ідіот-чоловік** ← ідіот, чоловік).

Група **назв осіб за зовнішніми фізичними ознаками** також не є чисельною. Вони характеризують зовнішній вигляд, риси, деталі портрету: **комашинка-хлопчик, гудзики-очі, нитки-очі** та ін. (Мільйони напружених **ниток-очей** напружено тягнуться на гору («Сонячна машина»; 5, с. 864); Найближче стояв, розуміється, Макар Авдійович... Та ж витягнута постать з проваленими грудьми, ті ж **гудзики-очі**, неспокійні, шукаючі, клопотливість, непосидливість («Таємність»; 4, с. 261). Такі неолексеми утворено способом юкстапозиції на базі двох іменників (**нитки-очі** ← нитки, очі; **гудзики-очі** ← гудзики, очі).

У результаті аналізу виявлених груп іменникових авторських інновацій у мовній практиці В. Винниченка відзначаємо активне використання назв осіб за психологічними властивостями. У кожному творі письменник розглядає різноманітні аспекти проблеми людського буття. Його герої не завжди веселі і щасливі, швидше навпаки, – замучені, втомлені важкою працею, голодні, стривожені, принижені й ображені, у розпачі і безнадії. У центрі художнього зображення автор ставить відтворення внутрішнього світу героїв, їх переживань, сумнівів, хитань. «Критика одностайно відзначала збільшення ваги внутрішньопсихологічних конфліктів, зумовленого глибшим проникненням у внутрішній світ людини, увагою до кожної психологічної мотивації її поведінки, поглибленням особистісного начала в оповіданнях В. Винниченка. Водночас спостерігаємо і посилення конфліктного, звернення до все гостріших, драматичніших ситуацій, іноді нарочиту їх заданість; експериментальність заради перевірки самих морально-духовних засад героя, запасу його душевних сил» [9, с. 98].

Одним із шляхів збагачення індивідуально-авторського лексикону В. Винниченка є вторинна номінація. В основі появи вторинних номінацій осіб нерідко лежать зовнішні ознаки та внутрішні якості, риси характеру. Ці назви побудовані на зіставленні та порівнянні. Так, головна героїня роману «Сонячна машина» принцеса Еліза одержала прізвисько **Пожежа** за яскраво-рудим кольором волосся, що нагадувало колір пожежі, вогню. Крім портретної, вторинні номінації осіб репрезентують різноманітні характеристики особи. Так, на порівнянні князівни Елізи з царицею утворено авторський лексичний неологізм **цариця-матка**, семантико-естетичний зміст якого чітко виявляється у контексті, в якому описано появу героїні на одному засіданні: Ні, це засідання не подібне до всіх інших засідань. Це може сказати навіть Ганс Штор, що ніколи, стоячи за дверима кабінету, не чув за ними такого молодого, запального тону

немолодих і незапальних голосів, як цього разу. Істинно – впушено у вулії **царицю-матку**... істинно, у вулії із старими засохлими трутнями впушено молоду **царицю-матку**! Який гомін, гудіння, який блиск в очах! Не диво – в них одбивається молодість і коронка («Сонячна машина»; 5, с. 418). За допомогою неолексеми **цариця-матка** письменник характеризує Елізу як владну, цікаву, молоду і вродливу людину (шляхом зіставлення героїні із царицею).

Матеріал дослідження дає підстави стверджувати, що значну кількість індивідуально-авторських назв осіб утворено як засоби оцінної номінації. Виразну емоційно-оцінну семантику містить новотвір **облудник-ягуар**, побудований також на зіставлювальній основі. У романі «Сонячна машина» письменник порівнює графа Адольфа з ягуаром, називаючи героя **облудником-ягуаром**. Ягуар – тварина, яка належить до хижаків. Хижацькі наміри графа Адольфа володіти усім світом, керувати усією країною, бути всемогутнім і всевладним письменник передає за допомогою згаданої неолексеми у контексті: Старий **облудник-ягуар** затихає й повільно, ласуючи, поводить хвостом: ще трошки – й можна робити останній, рішучий скок... Тоді граф підводить голову, стає на всі чотири лапи... І старий ягуар покірно, смиренно, як уже впокорений, схиляє голову [5, с. 443].

Словник ідіолекту В. Винниченка репрезентує складні за структурою лексичні новотвори, побудовані на дживанні назв осіб за спорідненістю, родинними стосунками, як-от: **птиця-мати, брат-людина, сонце-мати, дитина-земля, дама-дитинка, цариця-матка** та ін. Показово, що такі новотвори стосуються не тільки номінації осіб.

Негативна оцінність виразно простежується у назві персонажа **оберемок дивідентів** у романі «Сонячна машина». Зрозуміти значення цього найменування допомагає контекст: Пан президент обходить усіх напівприплющеними очима, перед якими повинні проходити нові, геніальні комбінації, й з гидливістю та нудьгою розглядає знайомі, остогидлі фізіономії... Яка молитовність, урочиста тихість! А висмикни з цього **оберемка дивідентів**, який вони так побожно облизують, хоч маленький клаптик, і дай не тому, а іншому, о, як вони заревуть, заклацають зубами, як ухопляться зубами один у одного [5, с. 531], в якому охарактеризовано президента як владну, багату і всемогутню людину.

Корпус індивідуально-авторських слів доповнюють назви осіб із суфіксами суб'єктивної оцінки (зменшеності, здрібнілості, збільшеності, згрубілості), як-от: **буржуяка, салдатуга, утриманочка, дідуганчик** та ін. Як і узусні номінації, індивідуально-авторські утворення з кваліфікативними суфіксами називають денотат із вказівкою на негативну чи позитивну характеристику, інтенсивну якість зменшення, збільшення [11, с. 59]. Експресивно-оцінний смисл таких лексем виразно простежується у контекстах: Не може ж цей жовтовусий **салдатуга** розстріляти їх за те, що забула, якої семінарії («На той бік»; 6, с. 158); Міліардер, а мідяні окуляри носить. Скупенький дідусь, скупенький патріарх... Заздрить **дідуганчик**, заздрить майбутньому президентству («Сонячна машина»; 5, с. 531).

Авторський стиль В. Винниченка актуалізує також номінації із семантикою збірності. «З погляду лексичного значення збірність полягає в тому, що відповідні іменники нерозчленовано виражають сукупність однакових або подібних предметів чи істот, що сприймаються як одне ціле» [10, с. 19]. Значення сукупності, збірності містить неолексема з сумарною семантикою **самиці-самці** (А що робило людство минулої епохи? Билося за те, щоб бути ситим, щоб мати «жуйку», щоб лизати своїх дитинчат і обнімати **самиць-самців** («Сонячна машина»; 5, с. 779).

Збірний образ народу передають неолексеми **міщанка-юрба, страховище-юрба** (Хіба ж не краса: весь Берлін... хвилюється, випліскується, пиниться. Жадна, цікава, легковажна, полохлива **міщанка-юрба** шамотиться, шепочеться, жахається, радіє, лютиться («Сонячна машина»; 5, с. 545); Величезне, **страховище-юрба** ошкірилась усіма своїми шерстинками, швидко тріпає й тріскотить ними й реве в дикому сліпому екстазі («Сонячна машина»; 5, с. 564). Оказіональний характер мають збірні іменники-новоутворення, виявлені у повісті «На той бік»: – ... Ви ж самі знаєте, скільки коло нас усякого **халамидра**, всякої мерзоти крутиться. Ідейних людей не вистачить скрізь [6, с. 130]; – ... Зібралась **халамидня** та й робить, що хоче. Коні забрали, гроші забрали, землю забрали. Могли б, то й душу забрали б [6, с. 142].

Проілюстровані неолексеми варто вважати експресивними номінаціями. Крім значення збірності, вони містять оцінно-експресивне забарвлення.

Аналіз структури авторських лексичних новотворів В. Винниченка виявив значне превалювання складних неолексем над простими. Наявність великої кількості інновацій композитного типу свідчить про прагнення письменника збагатити зображувально-виражальний потенціал української мови. Крім того, складні слова семантично й естетично більш місткі, ніж прості.

Характерною ознакою ідіостилю В. Винниченка є активне вживання авторських лексичних новотворів, за допомогою яких письменник вибудовує індивідуально-авторську картину світу. Корпус авторських іменників-неологізмів, виявлених у творах В. Винниченка, становлять різноманітні за семантикою і структурою неолексеми. Винниченкові номінації особи – вагомий засіб образотворення, інколи вони наскрізь психологізовані, чим допомагають автору створити індивідуальний художній світ, психологічно наснажити оповідь. Неологічна палітра В. Винниченка демонструє майстерність, талант митця, його індивідуальне світосприймання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / С. П. Бибик. – Ніжин: Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. – 589 с.
2. Бучко Д. Г. Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень з 1670 р.) / Д. Г. Бучко // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 41-51.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Г. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Винниченко В. К. Твори: в 2-х т. / В. Винниченко. – К.: Дніпро, 2000. – Т. 1. – 584 с.
5. Винниченко В. К. Вибрані твори: Оповідання. Повість. Романи / В. Винниченко. – К.: Грамота, 2005. – 929 с.
6. Винниченко В. К. Вибрані твори / В. К. Винниченко. – Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2003. – 352 с.
7. Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Вільчинська. – Тернопіль, 1996. – 20 с.
8. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Острого: Національний університет «Острозька академія», 2008. – 536 с.
9. Гнідан О. Д., Дем'янівська Л. С. Володимир Винниченко: Життя. Діяльність. Творчість / О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 256 с.
10. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К.: Рад. школа, 1974. – 183 с.
11. Мойсієнко А. К. Динамічний аспект номінації: [монографія] / А. К. Мойсієнко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 100 с.
12. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
13. Словник української мови: в 20 т. – Т. 1-3. – К.: Наукова думка, 2010-2013.
14. Фекета І. І. Розвиток жіночих особових назв у сучасній українській мові / І. І. Фекета // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 21-25.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2014 р.